

VU Research Portal

Het wonderlijke leven van Immanuel Kant (1724 - 1804)

Zwart, J.

published in

QBDBD Lustrum Almanak 2011 -2012
2012

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Zwart, J. (2012). Het wonderlijke leven van Immanuel Kant (1724 - 1804). In *QBDBD Lustrum Almanak 2011 - 2012* (pp. 51-56)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Het wonderlijke leven van Immanuel Kant (1724-1804)

Immanuel Kant werd op 22 april 1724 als zoon van een zadelmaker geboren in Königsberg (Nederlandse naam: Koningsbergen) in Oost-Pruisen, dat wil zeggen in het uiterste oosten van Duitsland.

Kant heeft zijn gehele leven in Koningsbergen gewoond. In schril contrast met de ongebreidelde reislust van vele beroemde filosofen vóór hem, heeft Kant nooit een reis van enige betekenis ondernomen. Hij is nooit buiten Koningsbergen en naaste omgeving geweest. Van 1740 tot 1746 studeerde Kant aan de universiteit van Koningsbergen, eerst theologie en daarna filosofie. Vervolgens was hij negen jaar lang huisleraar in dienst van adellijke families. In 1755 promoveert hij en wordt hij privaattoecent aan de universiteit van Koningsbergen. Een privaattoecent is iemand, die een licentie heeft om onderwijs te geven, maar geen salaris ontvangt van de universiteit, maar door zijn leerlingen wordt betaald. Kant was voor zijn levensonderhoud dus afhankelijk van de honoraria, die zijn studenten hem wilden betalen. Die studenten waren vaak arm of vertoonden een slecht betaalgedrag, zodat zijn leven niet zonder financiële zorgen was. In 1762 was zijn kostuum zo rafelig geworden, dat vrienden geld bijeenlegden om nieuwe kleren voor hem te kopen. Maar Kant, die zeer op zijn onafhankelijkheid was gesteld, weigerde, en schafte zich pas veel later, toen zijn financiële situatie sterk was verbeterd, een nieuwe garderobe aan, die meteen – hij haalde de schade in – aan het extravagante en aan het dandyisme grensde. Kant droeg ook een pruik en bovendien een zwaard aan zijn zijde, en werd al spoedig “de galante magister” genoemd.¹

Als privaattoecent doceerde Kant niet alleen filosofie, maar ook wiskunde, natuurkunde, mineralogie en aardrijkskunde, in totaal twintig uur per week, hetgeen door hem als een zware taak werd ervaren, waarover hij zich regelmatig beklagde. De kwaliteit van zijn onderwijs leed hier overigens in het geheel niet onder. Als docent was Kant zeer geliefd. De romantische geschiedfilosoof Herder², die bij Kant college heeft gelopen, maakt gewag van Kants vrolijke en geestige manier van doceren. En uit zijn mond is dat geheel onverdacht, want Herder was een verklaard tegenstander van Kants denkbeelden.

Kant wilde niets liever dan hoogleraar worden, maar het duurde tot zijn ergernis nog vijftien jaar voordat hij dit doel bereikte. Twee maal solliciteert hij naar een professoraat, maar beide keren vangt hij bot. Wel wordt hem nog een leerstoel voor *dichtkunst* aangeboden, waaraan de verplichting was verbonden gedichten te schrijven ter gelegenheid van nationale en academische feestdagen. Kant weigerde. Hij had er geen zin in een soort dichter des vaderlands te worden. Pas na vijftien jaar, in 1770, als Kant zesenvieftig jaar oud is, krijgt hij zijn zin. Hij krijgt dan in Koningsbergen een professoraat in de wijsbegeerte, officieel: in de logica en de metafysica, en dit hoogleraarschap heeft hij tot zijn emeritaat in 1796 bekleed.

Kant was niet alleen een groot filosoof, maar, anders dan zoveel grote filosofen vóór hem, ook een beroepsfilosoof, iemand, die ook echt zijn brood verdiende met het beoefenen van de filosofie.

¹ Kant is ook de uitvinder van de jarretelgordel. De sokophouders, die in zijn tijd gebruikelijk waren, en uit linten bestonden, die de sok via de knieholte, dat wil zeggen rondom de knie, vastmaakten, belemmerden volgens Kant de bloedcirculatie. Daarom ontwierp hij als alternatief een ingewikkeld prototype van de jarretelgordel. Zie voor één en ander Frédéric Pagès, *De filosoof staat om vijf uur op*, Promotheus, Amsterdam, 1999, blz. 32, 33 en 82.

² Johann Gottfried Herder (1744-1803).

Vanaf zijn benoeming tot hoogleraar kabbelde Kants academische leven geruisloos voort. Opvallende gebeurtenissen deden zich eigenlijk niet voor, afgezien van een conflict met de Pruisische minister van eredienst in 1793, die Kant na de publicatie van zijn godsdienstwijzgerige werk ervan beschuldigde te vrijmoedig over godsdienst te schrijven. In 1793 werd hem dan ook een schrijfverbod over dit onderwerp opgelegd. Kant, die soms zeer pragmatisch kon zijn, legde zich erbij neer en verklaarde laconiek, dat weliswaar alles wat men zegt, waar moet zijn, maar dat niet alles, wat waar is, behoeft te worden gezegd.³ Na de relatief late verschijning van Kants hoofdwerken groeide zijn roem snel. Prestigieuze Duitse universiteiten, zoals die van Halle, Jena en Erlangen, boden Kant een leerstoel aan, maar nu waren de rollen omgedraaid: Kant weigerde steeds zijn vertrouwde post in Koningsbergen te verlaten.

Als wij ons iets nader verdiepen in Kants persoon, dan kunnen wij constateren, dat hij weliswaar niet avontuurlijk was, maar wel in hoge mate excentriek. Zijn leven werd gedictieerd door een strikte, punctuele dagindeling en door een ijzeren discipline. Hij hield ook in notitieboekjes een speciale lijst met persoonlijke leefregels bij.

Kant stond iedere ochtend, zowel in de zomer als in de winter, om vijf uur op. Hij liet zich wekken door zijn knecht, een zekere Lampe⁴, een niet bijster snuggere, maar wel nogal drankzuchtige voormalige militair, die veertig jaar bij Kant in dienst is geweest, en met wie Kant steeds problemen heeft gehad. Om vijf voor vijf betrad Lampe de slaapkamer van de filosoof en riep hij met luide stem: “Het is tijd!”, en hij ging vervolgens niet eerder weg, dan nadat zijn broodheer was opgestaan. Elke ochtend voltrok zich een vast ritueel. Meestal was Kant nog zo slaperig, dat hij zijn bediende smeekte hem nog even te laten liggen, maar Lampe had vooraf opdracht gekregen zich niet door dit soort opwellingen te laten vermurwen, zodat hij voet bij stuk hield en zijn meester dwong om op tijd op te staan. Bij wijze van ontbijt dronk Kant twee kopjes zeer slappe thee⁵ en rookte hij één pijp, de enige, die hij zich dagelijks toestond, en die ook bedoeld was om de stoelgang te bevorderen. Daarna zette hij zijn hoed op, altijd dezelfde, en ging hij aan de slag. Van zeven tot negen uur gaf hij zijn colleges op de universiteit en vanaf negen uur wijdde hij zich aan eigen studie. Tegen twaalf uur kwam Kant weer thuis en begaf hij zich direct naar zijn studeerkamer. Om precies kwart voor één betrad Lampe Kants studeerkamer en riep de onveranderlijke zinsnede: “De soep staat op tafel!”. Kant begaf zich dan aan tafel, waar een aantal genodigden op hem zat te wachten. Die middagmaaltijden, waarop Kant zich altijd bijzonder verheugde, waren de enige maaltijden, die hij gebruikte, namen enige uren in beslag en dienden ter ontspanning. Kant nodigde altijd vier à acht vrienden en kennissen uit, overigens nooit vrouwen, en vermeed elk gesprek over filosofie, teneinde zijn gasten niet te vervelen.

Na de lunch, om precies kwart voor vier, verliet Kant zijn woning om zijn vaste wandeling te maken. De huisvrouwen van Koningsbergen zetten hun klokken gelijk als zij Kant langs zagen komen. Hij liep altijd naar het plaatselijke fort, fort Friedrichsburg, steeds langs dezelfde weg, die daarom door de Koningsbergers werd omgedoopt tot “het filosofenlaantje”, en weer terug. Na de middagwandeling ging

³ Zie W. Weischedel, *Filosofie door de achterdeur*, Uitgeverij De Fontein, De Bilt, z.j. (1976), blz. 174.

⁴ Martin Lampe (1734-1806).

⁵ Kant dronk nooit koffie. Tot zijn verdriet. Hij vond koffie zo lekker, dat het hem de grootste moeite kostte er niet van te drinken, met name wanneer hij de geur ervan opsnoof. Hij was er echter van overtuigd, dat zich in koffie schadelijke olie bevond, en vermeed daarom ieder gebruik (Weischedel, a.w., blz. 171).

Kant weer aan het werk. Dineren deed hij niet, omdat hij dat als overbodig beschouwde, en om precies tien uur ging hij naar bed. Kant begaf zich op rituele wijze ter ruste. Hij rolde zich op ingenieuze wijze in een deken, als een rups in een cocon, en wachtte vervolgens op de slaap, die doorgaans snel kwam – Kant was een zeer goede slaper -, en als het wat langer duurde, repeteerde hij een aantal keren de naam Cicero, hetgeen kennelijk voor hem een slaapverwekkend effect had.⁶

Kant kon geheel van slag raken als iets zijn dagelijkse regelmaat verstoorde. Zo werd hij eens door een bevriende edelman uitgenodigd voor een tochtje per koets in de buurt van Koningsbergen, een tochtje, dat echter zo lang duurde, dat Kant pas tegen tien uur 's avonds in een staat van angst en halve paniek voor zijn woning werd afgezet. Hij stelde na deze gebeurtenis onmiddellijk een nieuwe leefregel in met de volgende inhoud: "Ik laat mij door niemand meer meenemen voor een uitstapje".

Erger nog dan dit soort aanslagen op zijn dagindeling waren voor Kant storende geluiden en lawaai vanuit de buitenwereld, die zijn concentratie verstoorden. Zo gebeurde het, dat de haan van de buurman hem op de zenuwen begon te werken, omdat het dier hem verhinderde zich te concentreren. Hij wilde de haan van de eigenaar kopen, maar deze weigerde en verklaarde absoluut niet te kunnen begrijpen "hoe een haan een wijze kan verontrusten". Er zat voor Kant niets anders op dan te verhuizen. Maar daar schoot hij niets mee op. Zijn nieuwe woning was naast de stadsgevangenis gelegen, en de gevangenen moesten zich volgens het gebruik van die dagen beteren door luidkeels bij open ramen geestelijke liederen te zingen. Kant, die zich mateloos ergerde aan de hypocrisie in de gevangnissen, diende een bezwaarschrift in bij de burgemeester: "Ik denk niet, dat de gevangenen reden tot klagen hebben, of dat hun zielenheil in gevaar komt als zij hun stemvolume zodanig kunnen matigen, dat zij zichzelf nog kunnen horen met gesloten vensters".⁷

Na een dienstverband van veertig jaar werd Lampe ontslagen. Kant kreeg steeds meer problemen met zijn bediende, die zo vaak dronken was, dat hij zijn werk niet goed meer deed en zich volgens Kant bovendien in toenemende mate schuldig maakte aan brutaal gedrag. Kant besprak de problemen met zijn vriend en oud-leerling Wasianski, die Kant in zijn ouderdomsjaren bijstond.⁸ Wasianski sprak met Lampe, maar toen deze, na eerst beterschap te hebben beloofd, het vervolgens alleen maar bonter maakte, regelde hij diens ontslag. Lampe ontving een pensioen op voorwaarde, dat noch hij, noch één van zijn familieleden Kant ooit nog lastig zou vallen.⁹

Het vertrek van Lampe bracht uiteraard veranderingen in het dagelijkse leven van Kant mee, waaraan hij maar met de grootste moeite kon wennen. Hij besloot daarom, dat het het beste was, Lampe geheel te vergeten. Om dit besluit niet te vergeten, schreef hij op een papiertje: "Lampe moet vergeten worden", en in één van zijn notitieboekjes met persoonlijke leefregels noteerde hij: "De naam Lampe moet volledig uitgebannen worden". Zijn nieuwe bediende noemde Kant voor het gemak... Lampe.¹⁰

⁶ Verg. Simon Critchley, *Over mijn lijk. Wat filosofen en hun dood ons leren*, Scriptum, z.pl., 2011, blz. 190; Pagès, a.w., blz. 193.

⁷ Weischedel, a.w., blz. 170.

⁸ Ehregott Andreas Christoph Wasianski (1755-1831) was ook Kants executeur-testamentair en de derde van diens drie "officiële" biografen.

⁹ Zie Manfred Kuehn, *Kant. A biography*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, blz. 417.

¹⁰ Verg. Kuehn, a.w., blz. 417.

Kant is zijn gehele leven lang vrijgezel gebleven. Niet dat hij niet wilde trouwen, maar twee pogingen in die richting mislukten door zijn eigen schuld en onhandigheid. Tot twee keer toe diende zich een serieuze huwelijkskandidate aan, maar Kant aarzelde beide keren zo ongelooflijk lang, en stelde het doen van een aanzoek zo lang uit, dat de dames in kwestie er uiteindelijk de brui aan gaven en met een besluitvaardiger man trouwden.

Kant bleef min of meer opgelucht achter en verklaarde geheel in strijd met de waarheid, dat ongehuwde mannen in het algemeen langer leven dan gehuwde.

Kants laatste levensjaren waren in feite een lijdensweg. Hij takelde zowel lichamelijk als geestelijk af. Zijn gezondheid werd steeds brozer, en hij vatte bij het minste of geringste kou. Door jarenlange maagproblemen verloor hij zijn eetlust en op het laatst at hij alleen nog maar brood met boter en Engelse kaas. Kant was altijd al mager geweest, maar teerde op het eind steeds verder weg.

Hij verloor zijn behoefte aan gezelschap en begon het contact met zijn vrienden meer en meer uit de weg te gaan.¹¹ Daarnaast werd hij steeds vergeetachtiger en kraamde hij af en toe regelrechte onzin uit.¹² Kant was zich van één en ander pijnlijk bewust en verklaarde tenslotte zelf: "Ik ben oud en zwak, beschouw me maar als een kind".

Op 12 februari 1804, om 11.00 uur, stierf Kant, bijna tachtig jaar oud. Zijn laatste woorden waren: "Es ist gut". Men heeft deze woorden later vaak zo uitgelegd, dat Kant zich zou hebben verzoend met zijn naderende dood, maar, zoals zo vaak met beroemde laatste woorden, de woorden "Es ist gut" betekenen iets geheel anders. Wasianski kwam Kant op zijn ziekbed iets te drinken brengen, een mengsel van wijn en water, maar Kant wuifde het, na een paar slokjes te hebben genomen, weg; hij had geen trek meer: "Es ist gut", "Ik heb genoeg gehad".¹³ De ironie wil, dat Kant even punctueel leek te sterven, als hij geleefd had: op het moment, dat zijn pols ophield met slaan, begon de pendule elf uur te slaan.¹⁴

Kant was ten tijde van zijn overlijden inmiddels zo beroemd, dat zijn uitvaart de drukst bezochte was, die Koningsbergen ooit had beleefd. Kant had altijd aangedrongen op een sobere plechtigheid, maar toen hij, na zestien dagen te zijn opgebaard, op 28 februari 1804 werd begraven in de Dom, werd de begrafenis een extravagante vertoning, die door duizenden mensen werd bijgewoond. Er was zelfs een soldatenkapel, die treurmuziek speelde.¹⁵

Het oude Koningsbergen is vrijwel geheel verdwenen. In augustus 1944 werd de stad door geallieerde bombardementen verwoest. De Russen namen de stad in april 1945 in. Oost-Pruisen werd nog in hetzelfde jaar door de Sovjet-Unie geannexeerd. Van de oorspronkelijke 370.000 Duitse inwoners waren er na de verwoesting nog maar 150.000 over, een aantal, dat in twee jaar tijd door honger, ziekte en

¹¹ Critchley, a.w., blz. 191.

¹² In 1801 begon Kant met de redactie van wat in zijn ogen zijn hoofdwerk moest worden. Het bleef bij aantekeningen, die, voorzichtig uitgedrukt, geen samenhang meer vertonen. Zie Pagès, a.w., blz. 18, 19. Op het laatst noteerde Kant voornamelijk nog bizarre invallen, bijvoorbeeld dat men van bier drinken jong sterft en dat katten "elektrische dieren" zijn; zie Kuehn, a.w., blz. 416.

¹³ Verg. Kuehn, a.w., blz. 422.

¹⁴ Verg. Pagès, a.w., blz. 19.

¹⁵ Verg. Critchley, a.w., blz. 191; Maarten Doorman, *Denkers in de grond. Een homerun langs 40 graven*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2010, blz. 107.

Sovjet-terreur verder terugliep tot 20.000. Deze laatste etnische Duitsers werden door Stalin uit Königsberg, intussen omgedoopt tot Kaliningrad, verdreven. De stad werd in Sovjet-stijl herbouwd en herbevolkt met etnische Russen, Wit-Russen en Oekraïners.¹⁶ Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie werd Kaliningrad een mistroostige Russische enclave tussen Polen en Litouwen, en thans is in de stad niets meer te vinden, dat aan het oude Koningsbergen herinnert. Op enkele uitzonderingen na, en één van die uitzonderingen is ... het grafmonument van Kant. De overblijfselen van de Dom, waar Kant werd begraven, werden door de Russen slordig gerestaureerd en het grafmonument van Kant werd hersteld.

Schrijver-filosoof Maarten Doorman bezocht samen met beeldend kunstenaar Fredie Beckmans voor NRC-Handelsblad een aantal graven van beroemde Europese filosofen. Zijn verslagen zijn gebundeld in het boekje *Denkers in de grond*. Hij bezocht ook het graf van Kant en zag tot zijn verbazing, dat pasgehuwde Russische bruiden hun bruidsboeket over het hek op het graf van Kant werpen. Waarom doen zij dat? Desgevraagd verklaart een oudere bruiloftgast, nadat zij een glaasje wodka achterover heeft gegooit: "Ons verleden begint in 1948. Kant is de enige band met de geschiedenis van deze stad. We zijn trots op hem en hij geeft ons hoop".¹⁷

Als Immanuel Kant dat had kunnen weten, zou het hem ongetwijfeld veel voldoening hebben geschonken.

J.Zwart

¹⁶ Ik ontleen één en ander aan Doorman, a.w., blz. 107.

¹⁷ Doorman, a.w., blz. 107.